

مطالعات معماری ایران ۱۵

دوفصلنامه علمی دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان

سال هشتم، شماره ۱۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸

- ◆ نخستین یادگار دوران اسلامی کاشان؛ بررسی فرم، سازه و شیوه ساخت مناره مسجد جامع کاشان
 - بابک عالمی / صدیقه کمالی زارچی / نغمه اسدی چیمه
- ◆ قابوس نامه معماری ایران؛ بازخوانی مفاهیم و کارکردهای گنبد قابوس
 - جعفر طاهری / عبدالمجید نور تقانی
- ◆ ارزیابی و مقایسه آسایش حرارتی در محلات مسکونی شهر اصفهان
 - فاطمه السادات مجیدی / شاهین حیدری / محمود قلعه نویی / مریم قاسمی سیجانی
- ◆ تبیین مدلی در شناسایی و تقویت عوامل تأثیرگذار بر حس مکان و خاطره جمعی
 - زینب لطافتی / حمیدرضا انصاری
- ◆ محتوای آموزش معماری در ایران و میزان موفقیت دوره کارشناسی در انتقال این محتوا
 - عباس صداقتی / عیسی حجت
- ◆ سیر شکل‌گیری میدان نقش جهان اصفهان
 - علی شهبانی نژاد
- ◆ محراب‌بری در نگاره‌های تیموری
 - رضا نوری شادمهانی
- ◆ نقش بازآفرینی مجازی در حفاظت از آثار تاریخی در نمونه مطالعاتی ایوان موزائیک شهر بیشاپور
 - علیرضا شاه محمدپور سلمانی / حمیدرضا بخشنده‌فرد / اصغر محمدمرادی
- ◆ اثر پوشش گیاهی بر تعدیل احساس گرمایی فضای باز منطقه سیستان
 - جمشید داوطلب / شهرام پوردیهیمی / محمدرضا حافظی / مرتضی ادیب
- ◆ سنجش حس مکان و شناسایی مؤلفه‌های مؤثر بر آن در بافت تاریخی تهران
 - آرش محمدمرادی / سید عباس یزدانفر / محسن فیضی / سعید نوروزیان ملکی
- ◆ ارتقای توانایی طراحی معماری مبتنی بر یادگیری طراحانه سازه‌های نوین
 - سعید حقیقی / امید دژدار / نرگس دهقان
- ◆ بررسی تأثیر متقابل مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی در محله‌های شهری با استفاده از روش معادلات ساختاری
 - مونا لقمان / زهراسادات سعیده زرابادی / مصطفی بهزادفر

مطالعات علمی در معماری و هنر، دانشگاه کاشان

دوفصلنامه علمی دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان

سال هشتم، شماره ۱۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸
صاحب امتیاز: دانشگاه کاشان
مدیر مسئول: دکتر علی عمرانی پور
سرمدیر: دکتر غلامحسین معماریان
مدیر داخلی: دکتر بابک عالمی

هیئت تحریریه (به ترتیب الفبا):
دکتر ایرج اعتصام، استاد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات
دکتر مجتبی انصاری، دانشیار دانشگاه تربیت مدرس
دکتر امیرحسین چیت‌سازیان، دانشیار دانشگاه کاشان
دکتر پیروز حناچی، استاد دانشگاه تهران
دکتر شاهین حیدری، استاد دانشگاه تهران
دکتر ابوالقاسم دادور، استاد دانشگاه الزهرا (س)
دکتر علی عمرانی پور، استادیار دانشگاه کاشان
دکتر حسین کلانتری، استاد جهاد دانشگاهی
دکتر اصغر محمد مرادی، استادیار دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر غلامحسین معماریان، استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر محسن نیازی، استاد دانشگاه کاشان

درجه علمی پژوهشی دوفصلنامه مطالعات معماری ایران طی نامه شماره ۱۶۱۶۷۶ مورخ ۱۳۹۰/۰۸/۲۱ دبیرخانه کمیسیون نشریات علمی کشور، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ابلاغ گردیده است.

پروانه انتشار این نشریه به شماره ۹۰/۲۳۰۳۰ مورخ ۹۱/۹/۷ از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی صادر شده است.
این نشریه حاصل همکاری مشترک علمی دانشگاه کاشان با دانشکده معماری دانشگاه تهران، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه الزهرا (س)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه شهید رجایی و پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی است.
نشریه مطالعات معماری ایران در پایگاه استنادی علوم کشورهای اسلامی (ISC)، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، پایگاه مجلات تخصصی نور (noormags.ir)، پرتال جامع علوم انسانی (ensani.ir) و بانک اطلاعات نشریات کشور (magiran.com) نمایه می‌شود.
تصاویر بدون استناد در هر مقاله، متعلق به نویسنده آن مقاله است.
(نسخه الکترونیکی مقاله‌های این مجله، با تصاویر رنگی در تارنمای نشریه قابل دریافت است.)

عکس روی جلد: محمد موحدنژاد
(ایوان شرقی مسجد جامع اصفهان)
همکار اجرایی: مهندس نغمه اسدی چیمه
نشانی دفتر نشریه: کاشان، بلوار قطب راوندی، دانشگاه کاشان، دانشکده معماری و هنر، کدپستی: ۸۷۳۱۷-۵۳۱۵۳
رایانامه: j.ir.arch.s@gmail.com
پایگاه اینترنتی: jias.kashanu.ac.ir

شاپا: ۰۶۳۵-۲۲۵۲
بهاء: ۱۰۰۰۰۰ ریال

فهرست

- ۵ نخستین یادگار دوران اسلامی کاشان؛ بررسی فرم، سازه و شیوه ساخت مناره مسجد جامع کاشان
بابک عالمی / صدیقه کمالی زارچی / نغمه اسدی چیمه
- ۲۷ قابوس نامه معماری ایران؛ بازخوانی مفاهیم و کارکردهای گنبد قابوس
جعفر طاهری / عبدالمجید نورتقانی
- ۴۷ ارزیابی و مقایسه آسایش حرارتی در محلات مسکونی شهر اصفهان (مطالعه موردی: محلات علی قلی آقا و دشتستان)
فاطمه السادات مجیدی / شاهین حیدری / محمود قلعه نویی / مریم قاسمی سیچانی
- ۶۵ تبیین مدلی در شناسایی و تقویت عوامل تأثیرگذار بر حس مکان و خاطره جمعی (نمونه موردی: حاشیه رودخانه دز)
زینب لطافتی / حمیدرضا انصاری
- ۹۱ محتوای آموزش معماری در ایران و میزان موفقیت دوره کارشناسی در انتقال این محتوا
عباس صداقتی / عیسی حجت
- ۱۱۳ سیر شکل گیری میدان نقش جهان اصفهان
علی شهابی نژاد
- ۱۳۳ محراب بری در نگاره های تیموری
رضا نوری شادمهانی
- ۱۴۳ نقش بازآفرینی مجازی در حفاظت از آثار تاریخی در نمونه مطالعاتی ایوان موزائیک شهر بیشاپور
علیرضا شاه محمدپور سلمانی / حمیدرضا بخشنده فرد / اصغر محمدمرادی
- ۱۵۵ اثر پوشش گیاهی بر تعدیل احساس گرمایی فضای باز منطقه سیستان
جمشید داوطلب / شهرام پوردیهیمی / محمدرضا حافظی / مرتضی ادیب
- ۱۷۳ سنجش حس مکان و شناسایی مؤلفه های مؤثر بر آن در بافت تاریخی تهران (مورد پژوهی: محله تاریخی امامزاده یحیی)
آرش محمدمرادی / سید عباس یزدانفر / محسن فیضی / سعید نوروزیان ملکی
- ۱۹۳ ارتقای توانایی طراحی معماری مبتنی بر یادگیری طراحانه سازه های نوین
سعید حقیقی / امید دژدار / نرگس دهقان
- ۲۱۷ بررسی تأثیر متقابل مؤلفه های سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی در محله های شهری با استفاده از روش معادلات ساختاری
(مورد مطالعه: محله های سلطان میراحمد و فین کاشان)
مونا لقمان / زهراسادات سعیده زرابادی / مصطفی بهزادفر
- ۲۴۱ راهنمای تدوین و ارسال مقاله
- ۲۴۳ بخش انگلیسی

سنجش حس مکان و شناسایی مؤلفه‌های مؤثر بر آن در بافت تاریخی تهران (موردپژوهی: محله تاریخی امامزاده یحیی)

علمی پژوهشی

آرش محمدمرادی*

سید عباس یزدانفر**

محسن فیضی***

سعید نوروزیان ملکی****

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۹/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۱۵

چکیده

امروزه سطح پایین حس مکان و کمرنگ بودن احساس تعلق و هویت ساکنان در بسیاری از مناطق شهری، به‌خصوص در بافت‌های تاریخی، به‌واسطه دگرگونی‌ها و تغییرات نامتناسب با بستر، روح و غریزه آدمی، مسئله‌ای مهم در بحث چگونگی برخورد با بافت‌های تاریخی است. این پژوهش، با روش توصیفی تحلیلی، به بررسی مفهوم چندبعدی حس مکان و شناسایی عوامل تشکیل‌دهنده آن در محله تاریخی امامزاده یحیی به‌عنوان محله‌ای رو به زوال می‌پردازد. بدین منظور برای سنجش حس مکان و ارزیابی عوامل مؤثر بر آن از ابزار پرسشنامه و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شده و با استفاده از آزمون همبستگی به کشف رابطه معنادار، شدت و جهت رابطه میان آن‌ها پرداخته شده است. نتایج نشان داد که در مجموع، حس مکان ساکنان محله امامزاده یحیی در سطح پایینی قرار دارد و از جمله دلایل آن می‌توان به نارضایتی ساکنان از عوامل کالبدی، اجتماعی، فعالیتی و معنایی در محله اشاره کرد. همچنین آزمون همبستگی نشان داد میان حس مکان ساکنان و احساس افتخار آن‌ها به حضور در محله، رابطه معناداری وجود دارد ($P < 0/05$) و سطح بالای حس مکان باعث می‌شود تا ساکنان با شدت بیشتری خود را اهل محله خویش بدانند و متناسب با آن، انگیزه تداوم سکونت و ماندگاریشان در محل زندگی ارتقا یابد. در مقابل نحوه پیدا کردن مسیرها توسط ساکنان در این محله، رابطه معناداری با بُعد وابستگی به مکان برقرار نکرده است ($r = 0/156$ و $P > 0/05$). همچنین نتایج حاکی از این است که وجود ابنیه تاریخی در محله امامزاده یحیی به‌رغم علاقه‌مندی ساکنان به آن (۴/۷۶= میانگین)، به‌خودی‌خود موجب تقویت حس مکان در ساکنان نمی‌گردد و تنها یکی از توانمندی‌های موجود محسوب می‌شود. از این‌رو می‌توان به کمک آن و سایر توانمندی‌های موجود، با برنامه‌ریزی‌های مدبرانه، راه رسیدن به سطح بالاتری از حس مکان، تعلق به مکان و هویت مکان را هموارتر کرد.

کلیدواژه‌ها:

حس مکان، تعلق، هویت، محله تاریخی، اودلاجان.

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۱۵ - بهار و تابستان ۹۸

۱۷۳

* دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران
** دانشیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، نویسنده مسئول، yazdanfar@iust.ac.ir
*** استاد، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران
**** استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی

پرسش‌های پژوهش

۱. کدام یک از مؤلفه‌های حس مکان، در محله امامزاده یحیی، سهم بیشتری در تأثیرگذاری بر حس مکان ساکنان آن دارند؟

۲. چه رابطه‌ای میان وجود ابنیه تاریخی و ارزشمند و حس مکان ساکنان محله امامزاده یحیی وجود دارد؟

مقدمه

امروزه بحران هویت در بسیاری از محلات و بافت‌های تاریخی، امری انکارناپذیر و نیازمند به توجهی بیش از پیش است. محلاتی که زمانی نه چندان دور، کانون شکل‌گیری روابط انسانی، اقتصادی، تعاملات اجتماعی وسیع و غنی از مفاهیم معنوی و انسانی بودند، در طول زمان ساختار آن‌ها اعم از ساختار کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، دستخوش تغییرات و دگرگونی‌هایی گردید، پویایی و حیات در آن‌ها تضعیف شد، رابطه احساسی و عاطفی میان باشندگان این محلات با محل زندگی‌شان کمرنگ شد و اکنون شاهد کاهش احساس تعلق و احساس هویت در این بافت‌های ارزشمند و در برخی موارد رو به زوال هستیم. محله تاریخی اودلاجان از جمله همان محلاتی است که از مسائل مذکور مستثنا نیست و در طول تاریخ دستخوش تحولاتی اساسی در ساختار خود شده است که می‌توان به تغییرات کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، از جمله تخریب بخش عمده‌ای از بافت تاریخی از دوره پهلوی تاکنون، مهاجرت غالب بومیان از این محله به محلات دیگر و جایگزینی مهاجران و اقشار معمولاً کم‌درآمد به‌جای بومیان اصیل، کمرنگ شدن بُعد مسکونی محله ناشی از تغییر کاربری بخش عمده‌ای از خانه‌های قدیمی به انبار کالا و یا متروکه گشتن بسیاری از آن‌ها اشاره کرد، که دلایل این امور خود قابل پیگیری در مباحث دیگری است. حس مکان، پیوند عاطفی و ارتباط درونی میان انسان و مکان، نوع ادراک محیطی او و حس کلی انسان به مکان تعریف می‌شود که از دیدگاه جغرافی دانان و برنامه‌ریزان شهری منجر به پایداری محیط سکونت می‌گردد (Chen and Sekar 2018). چنان‌که شولتز در تحلیل خود در مورد حس مکان، اصطلاح اسکان (باشیدن) را برای نشان دادن ارتباط کلی انسان و مکان در شرایطی که حس مکان جاری است، مطرح می‌کند. در این پژوهش، حس مکان به‌عنوان یک ساختار چندبعدی که بیانگر اعتقادات، احساسات و تعهدات رفتاری مربوط به یک محیط خاص، که به‌ترتیب، بُعد شناختی، عاطفی و رفتاری می‌باشد (Jorgensen and Stedman 2006)، در نظر گرفته شده است.

هدف از پژوهش پیش رو، یافتن ارتباط معنادار میان حس مکان ساکنان محله تاریخی امامزاده یحیی (به‌عنوان محله‌ای رو به اضمحلال) و عوامل مؤثر بر این مفهوم، اعم از عوامل کالبدی، معنایی، فعالیتی و اجتماعی در این محله است تا با شناسایی نقاط ضعف و قوت، راهبردهایی در جهت ارتقای ابعاد حس مکان در محله تاریخی اودلاجان پیشنهاد گردد. این مقاله علاوه بر پاسخ‌گویی به پرسش‌های پژوهش، در پی بررسی سه فرضیه است: ۱. حس مکان با احساس افتخار به حضور و سکونت در محله، رابطه‌ای معنادار دارد. ۲. حس مکان موجب می‌شود تا فرد خود را با شدت بیشتری اهل محله خویش بداند. ۳. حس مکان باعث ارتقای انگیزه ماندگاری و سکونت در محل زندگی می‌شود.

۱. مرور ادبیات

۱.۱. حس مکان

اصطلاح حس مکان از ترکیب دو واژه حس و مکان تشکیل شده است. واژه حس در فرهنگ لغت آکسفورد سه معنای اصلی دارد: نخست یکی از حواس پنج‌گانه؛ دوم احساس، عاطفه و محبت که در روان‌شناسی به درک تصویر ذهنی گفته می‌شود، یعنی قضاوتی که بعد از ادراک معنای شیء از خود شیء در فرد به وجود می‌آید که می‌تواند خوب، جذاب یا بد باشد؛ سوم، توانایی قضاوت درباره یک چیز انتزاعی، که در نهایت به معنای شناخت تام یا کلی یک شیء توسط انسان می‌باشد، مانند معنای حس در اصطلاح حس جهت‌یابی. اما واژه حس در این اصطلاح بیشتر به مفهوم عاطفه، محبت،

فضاوت و تجربه کلی مکان یا توانایی فضا در ایجاد حس خاص یا تعلق در افراد است (فلاح، کمالی، و شهیدی ۱۳۹۶، ۱۶). این واژه در لغت‌نامه دهخدا به معنای ادراک، دریافت و آگاهی یافتن و همچنین دریافتن به یکی از خواص خمسه است. مکان در این اصطلاح چیزی بیش از یک محل انتزاعی است (پرتوی ۱۳۸۷، ۷۳) و از نظر کانتر مکان نمی‌تواند مستقل و جدا از فرد باشد و بر اساس مدل وی مکان بخشی از فضای طبیعی یا فضای ساخته شده است که به لحاظ مفهومی یا مادی محدوده‌ای مشخص دارد و نتیجه روابط متقابل میان سه زمینه فعالیت‌های انسانی، تصورات و ویژگی‌های کالبدی است (Canter 1971). برخی نظریه‌پردازان بر این باورند که تعریف حس مکان در ادبیات حوزه جغرافیا و انسان‌شناسی دقیقاً مشخص نیست (Seamon 2014; Beidler 2007; Beidler and Morrison 2016; Ryden 1993). در مقابل، برخی دیگر تعاریفی برای مفهوم حس مکان ارائه داده‌اند. توان حس مکان را پیوندی پر محبت و تأثیرگذار میان افراد و مکان می‌پندارد (Tuan 1997). شامای (Shamai 1991) نیز آن را تجربه به‌وسیله انسان می‌داند؛ به عبارت دیگر، مکان ترکیبی از انسان و طرح خاصی از محیط کالبدی زندگی اوست که به‌واسطه حس کردن به ادراک درآمده و تجربه می‌شود. اما حس مکان، تنها یک راه ساده برای توضیح نحوه ادراک یا دریافت مکان توسط فرد نیست بلکه مفهومی ارزشی و چندبعدی است و به شناسایی نمادین و عاطفی فرد از مکان مربوط می‌شود (Stefanovic 1998). تحقیقات نشان داده است که تمایل به مراجعه یا عدم مراجعه، رفتار در مکان، تداوم و پایداری حضور، بهره‌مندی از مکان و مشارکت در فعالیت‌های آن، از این حس سرچشمه می‌گیرد (Shamai 1991). به‌طور کلی می‌توان حس مکان را چگونگی پیوند و ارتباط درونی میان انسان و مکان، نوع ادراک محیطی او و حس کلی انسان به مکان تعریف کرد. در این پژوهش، مانند تحقیقات جورگنسن و استدمن (Jorgensen and Stedman 2001; 2006) حس مکان به‌عنوان نگرشی چندبعدی در نظر گرفته شده است که به بررسی و توصیف ارتباط عاطفی میان افراد و محیط فیزیکی می‌پردازد و شامل ارزش‌ها، نمادها و معانی فرهنگی نسبت داده شده به مکان می‌باشد.

۲.۱. چندبعدی بودن حس مکان^۱

مفاهیم بسیاری در مباحث علوم اجتماعی وجود دارد که به دنبال توصیف برخی از جنبه‌های روابط انسان با محیط پیرامونش هستند. با بررسی مختصری در پژوهش‌های آلتمن، به مفاهیمی متشکل از ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری دست می‌یابیم. تعلق به مکان «بعد عاطفی» (Altman and Low 1992)، هویت مکان «بُعدشناختی» (Proshan-1978; 1983) و وابستگی به مکان «بعد رفتاری» (Stokols and Shumaker 1981) ساختارهایی هستند که اغلب در ادبیات روان‌شناسی محیطی ظاهر می‌شوند. در واقع، شامای استدلال کرده است که این مفاهیم مکان می‌توانند در زیر چتر اصطلاح «حس مکان» گنجانده شوند (Shamai 1991). به این ترتیب حس مکان می‌تواند به‌عنوان یک نگرش چندبعدی که بیانگر اعتقادات، احساسات و تعهدات رفتاری مربوط به یک محیط خاص می‌باشد، در نظر گرفته شود (Jorgensen and Stedman 2006). جورگنسن و استدمن در مقالات خود اظهار نمودند که این مفاهیم را می‌توان در یک چارچوب کلی ساختار نگرشی سازماندهی کرد که ترکیبی از پاسخ‌های شناختی (Cognitive)، عاطفی (Affective) و رفتاری (Conative) در زمینه فضایی است (Jorgensen and Stedman 2001; 2002). در واقع آن‌ها، حس مکان را ساختاری چندبعدی متشکل از هویت مکان، تعلق به مکان و وابستگی به مکان در نظر گرفته‌اند و روشی کمی برای اندازه‌گیری حس مکان ساکنان بر پایه ساختار نگرشی ارائه داده‌اند. پژوهش حاضر نیز بر پایه این نظریه شکل گرفته است. در ادامه به بررسی متغیرهای کلیدی مؤثر بر حس مکان و ابعاد تشکیل‌دهنده آن، تحت عنوان عوامل مؤثر بر حس مکان، پرداخته خواهد شد.

۳.۱. عوامل مؤثر بر حس مکان

آنچه از تعاریف حس مکان و مطالب موجود در این حوزه برداشت می‌شود، حس مکان متناسب با مدت زمان (در بیشتر پژوهش‌ها) و با توجه به درک افراد از محیط پیرامون، میزان حضور و مشارکت آنان در مکان متفاوت است. به عبارتی، حس مکان دارای مراتب و شدت‌های مختلف، متناسب با هر انسان و به‌صورت فردی است. تحقیقاتی در این رابطه، سن یا موقعیت فرد در طول زندگی را به‌عنوان عواملی مؤثر بر حس مکان شناسایی کرده

است (Cuba and Hummon 1993). ویژگی‌های فیزیکی مکان‌ها نیز توسط پروشانسکی و همکاران به‌عنوان عوامل مهم و تأثیرگذار بر خودپنداری فرد (بعد شناختی) شناسایی شد (Proshansky 1983). پژوهش استدمن در سال ۲۰۰۳ نیز گویای آن بود که ویژگی‌های محیط فیزیکی، تأثیرات مستقیم و غیرمستقیمی بر حس مکان دارد که اثرات غیرمستقیم آن از طریق معانی نمادین مکان بر حس مکان اعمال می‌گردد. برای ارتقای حس مکان، شناسایی عوامل تأثیرگذار بر آن امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. به‌طور کلی در حوزه حس مکان یک دیدگاه سه‌بعدی، متشکل از زمینه کالبدی، فعالیت‌های انسانی و فرایندهای معنایی به‌عنوان عوامل تشکیل‌دهنده حس مکان وجود دارد (Brandenburg and Carroll 1995) که می‌توان این نگرش را در نظریات رلف (Relph 1976) و پانتر (Punter 1991) ریشه‌یابی کرد. چنان‌که بسیاری از نظریه‌پردازان علوم اجتماعی و روان‌شناسی محیط نیز بر وجود این ساختار سه‌گانه هم‌نظر هستند.

۴.۱. نتایج حاصل از حس مکان

از دیدگاه جغرافی‌دانان و برنامه‌ریزان شهری، شناسایی عوامل اصلی حس مکان، اندازه‌گیری و ارتقای آن‌ها می‌تواند طراحی محیطی را بهبود بخشد و این اطمینان حاصل شود که محیط به ارتقای حس مکان کمک می‌کند و یا باعث پایداری و افزایش قابلیت سکونت می‌شود. حس مکان همچنان نقش مهمی در توسعه مجدد شهر و طراحی محیط جامعه‌محور ایفا می‌کند (Chen and Sekar 2018). شولتز در تحلیل خود درباره حس مکان، اصطلاح اسکان (باشیدن) را برای نشان دادن ارتباط کلی انسان و مکان در شرایطی که حس مکان جاری است، مطرح می‌کند و کوین لینچ همانند نوربرگ شولتز معتقد است که بشر وقتی سکونت دارد که قادر به عینی‌سازی عالم به‌صورت اشیا و ابنیه باشد که این امر با معماری ایجاد می‌شود. یکی از نقش‌های مهم معماری تحقق عینی حس مکان است؛ به‌گونه‌ای که از طریق چنین حسی، فضای انتزاعی به مکانی ملموس بدل می‌شود (فلاحت ۱۳۸۵).

۵.۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام‌شده در خصوص موضوع حس مکان را می‌توان در سه دسته کلی تقسیم‌بندی کرد: دسته نخست، منابع و پژوهش‌هایی که به تعریف و چسبته حس مکان و بررسی عوامل مؤثر بر آن پرداخته‌اند. در این راستا می‌توان به مقاله‌ای با عنوان «مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن» اشاره کرد که به بررسی مفهوم حس مکان، سطوح مختلف آن و عوامل تشکیل‌دهنده آن از دیدگاه پدیدارشناسی و روان‌شناسی محیط پرداخته است. در نهایت، ضمن رسیدن به این جمع‌بندی که حس مکان حاصل ارتباط درونی انسان، تصورات ذهنی او و ویژگی‌های محیطی است، به مدلی برای نمایش چگونگی این تأثیرات دست یافته است (فلاحت ۱۳۸۵). در پژوهشی دیگر، جورگنسن و استدمن ساختار حس مکان را بررسی کرده‌اند. بر اساس تعدادی از مدل‌های ساختار نگرش، حس مکان به‌عنوان یک ساختار چندبعدی شامل باورهای افراد درباره محیط (هویت مکان- بعد شناختی)، عواطف و احساسات مثبت انسان در ارتباط با محیط (تعلق به مکان- بعد عاطفی) و تعهدات رفتاری (وابستگی به مکان- بعد وابستگی) در نظر گرفته شده است. نتیجه این پژوهش، اثبات چندبعدی بودن حس مکان و رسیدن به مدلی مفهومی برای آن است (Jorgensen and Stedman 2001). دسته دوم، پژوهش‌هایی هستند که در آن به چگونگی رابطه میان حس مکان و موضوعات و مفاهیم دیگر و دستیابی به راهکارهای ارتقای آن‌ها پرداخته شده است. در این میان می‌توان به پژوهش‌هایی اشاره کرد که حس مکان را به‌عنوان ساختاری چندبعدی شامل ابعاد شناختی (هویت)، عاطفی (تعلق) و رفتاری (وابستگی) در نظر گرفته‌اند. برای مثال در تحقیقی به یافتن ارتباط میان حس مکان (به‌عنوان ساختاری چندبعدی) و جهت‌یابی فضایی پرداخته شده است. نتیجه پژوهش چنین است که افرادی که حس مکان قوی‌تری دارند، در به‌یادآوری ویژگی‌های فیزیکی، به‌ویژه یافتن مسیرها و شناسایی نشانه‌ها موفق‌تر بوده و هنگام جهت‌یابی و آدرس‌دهی به‌صورت شفاهی، اطلاعات ذهنی بیشتری از محیط را به یاد می‌آورند (McCunn and Gifford 2018). در مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی تأثیر حس مکان بر تناوب بازدید از سایت در حالت سفر غیر موتوری» نتایج نشان داد که افراد با حس مکان قوی‌تر تعداد مراجعات بیشتری به محله، در حالت پیاده و بدون وسیله نقلیه موتوری دارند و

همچنین طول مدت اقامت بر تعداد مراجعات به سایت تأثیر می‌گذارد (Chen and Sekar 2018). در این پژوهش، حس مکان علاوه بر ابعاد هویت، تعلق و وابستگی، دارای ابعاد دیگری چون رضایتمندی، زیبایی‌شناسی و ابعاد اجتماعی در نظر گرفته شده است. مطالعه‌ای دیگر به منظور کشف رابطه میان نوع مالکیت مسکن و شیوه‌های مدیریت محیط صورت گرفته است که نشان می‌دهد نوع مالکیت بر حس مکان و میزان مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی تأثیرگذار است (Arifwidodo, Dwiananto, and Chandrasiri 2013). دسته سوم نیز پژوهش‌هایی هستند که به مقایسه حس مکان میان دو یا چند گروه از افراد و یا مکان‌ها پرداخته‌اند. در این راستا می‌توان به پژوهشی اشاره کرد که به مقایسه حس مکان میان نوجوانان و بزرگسالان پرداخته است. نتایج حاکی از آن است که میان دو گروه مذکور، تفاوت معناداری در شش بعد از هفت بعد حس مکان وجود دارد و نوع احساس ساکنان نوجوان و بزرگسال نسبت به شهرهای روستایی متفاوت است (Pretty, chipuer, and Bramston 2003).

۲. معرفی محدوده مورد مطالعه

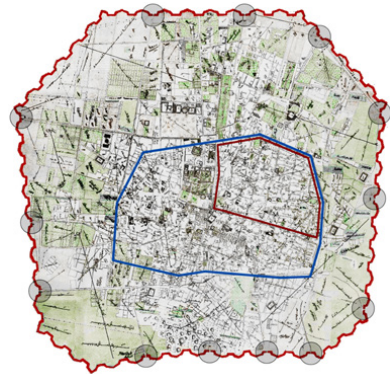
محلۀ امامزاده یحیی، بخش شرقی محلۀ تاریخی اودلاجان واقع در منطقه صفوی شهر تهران است. محلۀ اودلاجان در طول تاریخ دستخوش تغییراتی در ساختار کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی شده است. این محله در دورۀ قاجار با برخورداری از باغستان‌های شمال شرقی تهران و زمین‌های بایر، توسعه پیدا کرد و به یکی از پنج کلان محلۀ مشهور تهران درآمد. تا اوایل حکومت پهلوی، محلۀ اودلاجان که در مجاورت بازار و مرکز حکومتی واقع شده بود، کارکرد مسکونی بسیار مهمی داشت و اقشار مختلف به‌ویژه طبقه اعیان و اشراف در آن سکونت داشتند (معمدی ۱۳۸۱). این محله در آغاز نفوس زیادی نداشته، اما به دلایل طبیعی و جغرافیایی، به‌مرور بر جمعیت آن افزوده شده و با ساختن بناها و عمارات جدید و تبدیل باغات و زمین‌های بایر به خانه‌ها و کوچه‌ها، سکونت‌پذیری و مهاجرپذیری در آن افزایش یافت. این محله در آغاز دورۀ پهلوی، دچار تغییراتی عمده شد؛ از جمله می‌توان به احداث خیابان سیروس (مصطفی خمینی) در امتداد خیابان مجلس شورای ملی اشاره کرد که محلۀ اودلاجان را به دو بخش شرقی و غربی تقسیم کرد. در این دوران، خیابان ناصریه نیز تعریض شد و به ناصر خسرو معروف گردید و اینچنین ارتباط اودلاجان با شمس‌العماره نیز قطع شد. در جنوب نیز خیابانی ساخته شد و بخش‌هایی را از محله جدا کرد. در دورۀ دوم پهلوی نیز خیابان پامنار تعریض شد و همانند خیابان سیروس محله را قطع کرد و آن را به سه بخش تقسیم نمود (تکمیل همایون ۱۳۹۳). بعد از آن، بخش شرقی به دلیل وجود بقعۀ امامزاده یحیی به محلۀ امامزاده یحیی معروف شد. امروزه این محله با مساحت ۶۸۳۷۵۸/۸ مترمربع با شماره محلۀ ۱۰ در ناحیۀ دوم منطقه ۱۲ شهرداری تهران واقع شده و مطابق با آمار جمعیتی سال ۱۳۷۵، جمعیتی بالغ بر ۱۵۴۱۸ نفر را در خود جای داده است (مرکز آمار ایران ۱۳۷۵).

تصویر ۳: گذر امامزاده یحیی - گذر اصلی محله

تصویر ۲: موقعیت محلۀ امامزاده یحیی در منطقه ۱۲ شهرداری تهران

تصویر ۱: موقعیت محلۀ اودلاجان در شهر تهران
نقشه عبدالغفار، ۱۲۷۰ش

۳. روش پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی تحلیلی بوده و از حیث هدف، کاربردی می‌باشد و از دو بخش مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی تشکیل شده است. محله امامزاده یحیی به‌عنوان محله‌ای با سابقه تاریخی اما رو به زوال، که تا به امروز دستخوش تغییرات متعدد در ساختار خود گشته، مورد مطالعه قرار گرفته است. عوامل مؤثر بر حس مکان از طریق مطالعات کتابخانه‌ای استخراج شده و از طریق روش دلفی، مهم‌ترین مؤلفه‌های حس مکان در بافت‌های تاریخی شناسایی شده، سپس با استفاده از ابزار پرسشنامه، و بر اساس طیف لیکرت، توسط ساکنان محله مورد ارزیابی قرار گرفته است. حس مکان به‌عنوان مفهومی چندبعدی در نظر گرفته شده و سنجش آن نیز با رویکردی کمی مبتنی بر داده‌ها و بر پایه نظریه نگرش و با استفاده از نظرسنجی در مقیاس پنج‌گزینه‌ای لیکرت انجام گرفته است. تحلیل آماری تمامی داده‌های به‌دست‌آمده با استفاده از نرم‌افزار SPSS صورت گرفته و به‌منظور تعیین رابطه، شدت و جهت رابطه میان عوامل محیطی و ابعاد حس مکان ساکنان، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. از روش تحلیل عاملی نیز برای خلاصه کردن گزاره‌های حس مکان به ابعاد کلی‌تر و از آزمون بارتلت برای تأیید روایی و همبستگی میان گزاره‌های سنجش حس مکان استفاده شده است. همچنین برای سنجش پایایی تحقیق در بخش سنجش حس مکان در محله امامزاده و ارزیابی مؤلفه‌های آن توسط ساکنان، در مجموع، از آزمون آلفای کرونباخ بهره گرفته شده است.

۳.۱. استخراج مهم‌ترین عوامل تشکیل‌دهنده حس مکان در بافت‌های تاریخی و ارزیابی آن‌ها توسط ساکنان

همان‌گونه که در بخش مرور ادبیات شرح داده شد، در حوزه حس مکان دیدگاهی سه‌گانه متشکل از زمینه کالبدی، فعالیت‌های انسانی و فرایندهای معنایی وجود دارد که این سه زمینه، عوامل تشکیل‌دهنده حس مکان شناخته می‌شوند. در پژوهش حاضر، همانند برخی از پژوهش‌ها، زمینه دیگری با عنوان عوامل اجتماعی در نظر گرفته شده است و عوامل تشکیل‌دهنده حس مکان در چهار دسته شامل عوامل کالبدی، فعالیتی، معنایی و اجتماعی تقسیم‌بندی شده‌اند؛ زیرا اصولاً روان‌شناسی محیط با بعد اجتماعی هم سروکار دارد (Secchiarioli and Bonnes 1995, 176). در مجموع ۱۱۰ منبع مورد مطالعه قرار گرفت و با استفاده از روش تحلیل محتوی، ۱۱۳ مؤلفه مؤثر بر حس مکان از ادبیات موضوع استخراج شد. سپس، پس از جمع‌بندی و یکپارچه‌سازی، با بهره‌گیری از روش دلفی، نتایج و یافته‌های مستخرج از منابع، طی دو مرحله، با جمعی از متخصصان و خبرگان امر در میان گذاشته شد. در نهایت، پس از تجزیه و تحلیل نظریات ایشان، ۲۶ مورد از مهم‌ترین و مؤثرترین مؤلفه‌های حس مکان در بافت‌های تاریخی به شرح زیر شناسایی شد: الف. عوامل کالبدی شامل ۱. منظر شهری ۲. رنگ و مصالح بدنه‌ها ۳. عناصر طبیعی (درختان، سبزیگی، ارتباط با طبیعت) ۴. وجود ابنیه تاریخی و قدیمی ۵. هماهنگی بصری و وحدت میان بدنه‌ها ۶. فضاهای جمعی و حضورپذیر؛ ب. عوامل فعالیتی شامل ۱. تنوع کاربری‌ها (تجاری، آموزشی، مذهبی، بهداشتی)، ۲. نفوذپذیری، ۳. مسیرهای مناسب برای سواره، ۴. مسیرهای مناسب برای پیاده، ۵. خدمات و تجهیزات (وسایل رفاهی، مبلمان شهری، پارکینگ)، ۶. فعالیت‌ها و تعاملات اجتماعی، ۷. پاکیزگی مکان، بهداشت و اقدامات بهداشتی، ۸. وجود فعالیت‌های تفریحی در محله؛ ج. عوامل معنایی شامل ۱. جهت‌یابی (نحوه پیدا کردن مسیر)، ۲. ایمنی و امنیت، ۳. زیبایی محله، ۴. روایات نقل‌شده از محله، ۵. احساس راحتی و آسایش، ۶. کیفیت زندگی در مکان، ۷. سرزندگی و شادابی؛ د. عوامل اجتماعی شامل ۱. خاطرات، ۲. هماهنگی فرهنگ فرد با محله، ۳. دارا بودن محله از ارزش‌های تاریخی، ۴. پیوندهای قومی و نزدیکی به آشنایان و خانواده، ۵. مراسم فرهنگی، مذهبی و آیینی.

۳.۲. روش سنجش حس مکان

پژوهش حاضر با رویکردی کمی، حس مکان ساکنان محله تاریخی امامزاده یحیی را مورد سنجش و بررسی قرار می‌دهد؛ به این‌گونه که همانند پژوهش‌های محققانی چون جورگنسن و استدمن (2001; 2006)، استدمن (2003)، کودریاوتسو، ماریان و استدمن (2012)، چن و سکار (2018) و پریتی، چپیور و برمستون (2003) با نظرسنجی و سنجش میزان موافقت ساکنان با گزاره‌های ابعاد حس مکان به‌عنوان شاخص، به این مهم دست می‌یابیم. علاوه بر این،

مؤلفه‌های حس مکان نیز توسط ساکنان محله مورد ارزیابی قرار می‌گیرد تا به چگونگی رابطه میان حس مکان ساکنان و این عوامل و مؤلفه‌ها در محله امامزاده یحیی پی برده شود. شایان ذکر است در تمامی موارد از مقیاس پنج‌گزینه‌ای لیکرت بهره گرفته شده است. گزاره‌های سنجش ابعاد حس مکان که در این تحقیق به صورت بومی شده مورد استفاده قرار گرفته‌اند، بدین شرح است:

جدول ۱: گزاره‌های ابعاد حس مکان جهت سنجش آن در پژوهش‌های Chen، Jorgensen and Stedman و Pretty

ابعاد حس مکان در ادبیات	گزاره ابعاد حس مکان (شاخص)	پژوهشگر
هویت مکان - (نگرشی) (place Identity)	محله امامزاده نشان‌دهنده شخصیت و ذات من است.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)
	من احساس می‌کنم در محله امامزاده می‌توانم خودم (همانی که هستم) باشم.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)
	محله امامزاده خیلی چیزها درباره اینکه من که هستم می‌گوید.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)
	من چنین احساس می‌کنم که محله امامزاده بخشی از وجود من است.	Kudryavtsev, Marianne and Stedman (2012)
تعلق مکان - (عاطفی) (place Attachment)	زمانی که در محله امامزاده هستم احساس آرامش می‌کنم.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)
	زمانی که در محله امامزاده هستم احساس خوشبختی می‌کنم.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)
	محله امامزاده محله مورد علاقه من است.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)
	زمانی که برای مدت طولانی از محله امامزاده دور هستم واقعاً دلتنگ می‌شوم.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)
وابستگی مکان - (رفتاری) (place Dependence)	محله امامزاده نیازهای مرا بهتر از هر جای دیگری برآورده می‌کند.	Chen and Sekar (2018)
	در محله امامزاده تفریحاتی برای هم‌سین‌وسالان من وجود دارد.	Pretty, chipuer and Bramston (2003)
	محله امامزاده جای مناسبی برای انجام کارهایی است که بیشتر به انجام آن‌ها علاقه دارم.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)
	برای کارهایی که در محله امامزاده انجام می‌دهم هیچ جای دیگری را با اینجا قابل مقایسه و جایگزین نمی‌دانم.	Jorgensen and Stedman (2001, 2006)

پژوهش حاضر، برای سنجش حس مکان محله امامزاده، بر غالب گزاره‌های مورد استفاده در پژوهش جورگنسن و استدمن (۲۰۰۶) پایبند بوده ولی برای هماهنگی بیشتر با بستر مورد مطالعه، سه مورد از گزاره‌های دیگر پژوهشگران، با حفظ موضوعیت، جایگزین موارد عنوان شده توسط استدمن شده‌اند. برای مثال گزاره «محله امامزاده نیازهای مرا بهتر از هر جای دیگری برآورده می‌کند» به دلیل مهاجرت‌های بسیار به محله و نزدیک بودن آن به بازار بزرگ تهران و منابع کسب و کار، گزاره‌ای برای سنجش بُعد رفتاری مورد استفاده قرار گرفت. همچنین به استناد مصاحبه‌های حضوری در محله امامزاده چنین استنباط می‌شود که خلأی در موضوعات عاطفی و شناختی در این محله وجود دارد؛ از این رو برای بررسی بیشتر، سه گزاره به عنوان فرضیه برای سنجش حس مکان، به شرح زیر به شاخصه‌های پژوهش‌های پیشین افزوده می‌شود.

جدول ۲: گزاره‌های افزوده شده بر گزاره (سنجه)‌های پیشین، جهت سنجش حس مکان

گزاره افزوده شده بر ابعاد حس مکان به عنوان فرضیه
من به زندگی در محله امامزاده یحیی افتخار می‌کنم.
من خودم را اهل امامزاده یحیی (امامزاده‌ای) می‌دانم.
اگر می‌توانستم، از محله امامزاده یحیی به محله دیگری برای زندگی می‌رفتم.

۳.۳. جامعه آماری و حجم نمونه

شرکت‌کنندگان در این پژوهش، شامل ساکنان نوجوان و بزرگسال محله امامزاده یحیی هستند. از جمله مشکلات در فرایند نظرخواهی از ساکنان، سطح سواد آن‌ها برای همکاری در فرایند ارزیابی بوده است و نیمی از شرکت‌کنندگان

به‌تنهایی قادر به پاسخ‌گویی به پرسشنامه نبوده‌اند، لذا در بیشتر موارد هر آیت‌م به‌صورت شفاهی مطرح و در صورت لزوم توضیحات تکمیلی و تشریح بیشتر مطالب عنوان می‌شد. از دیگر مشکلات جدی، یافتن ساکنان محله بوده است؛ چراکه به‌دلیل وجود راسته‌های تجاری و انبارهای کالا، تعدادی از افراد حاضر در محله را مردمی تشکیل می‌داد که در محلات دیگر سکونت داشته‌اند و با اهداف اقتصادی، به این محله مراجعه می‌کردند. ویژگی دیگر محله که موجب ناهمگن شدن جامعه آماری می‌شود، مردانه بودن محله است؛ از این‌رو بانوانی که در نظرسنجی حاضر به همکاری بودند به‌مراتب تعداد کمتری را نسبت به آقایان به خود اختصاص داده‌اند. در مجموع تعداد شرکت‌کنندگان در نظرسنجی ۹۸ نفر ($n = 98$) است که همگی ساکن محله امامزاده یحیی هستند. در این میان، ۱۵/۳ درصد شرکت‌کنندگان را نوجوانان ۱۲ تا ۱۸ سال، ۴۴/۹ درصد شرکت‌کنندگان را افراد از سن ۱۹ تا ۴۵ سال، ۳۰/۶ درصد را ساکنان ۴۶ تا ۶۵ سال و ۹/۲ درصد را ساکنان بالای ۶۵ سال تشکیل می‌دهد. از میان شرکت‌کنندگان تنها ۳۰ نفر از آن‌ها متولد محله امامزاده هستند و مابقی افراد، بعد از تولد به این محله مهاجرت کرده‌اند. ۴۹ درصد از شرکت‌کنندگان تحصیلاتی تا دوره متوسطه دارند و ۴۹ درصد تحصیلاتی تا دوره دیپلم و تعداد کم باقی‌مانده، مدرک تحصیلی فوق دیپلم دارند. در میان شرکت‌کنندگان، ۳۲ نفر اهل تهران بوده‌اند و دیگر ساکنان به‌ترتیب فراوانی اصالت خراسانی، لر، کرد، افغان، آذربایجانی، گیلانی، مازندرانی و سمنانی دارند. طول مدت اقامت ساکنان در محله نیز در جدول زیر نمایش داده شده است.

جدول ۳: طول مدت اقامت ساکنان

مدت زمان سکونت	۵ تا سال	۶ تا ۱۰ سال	۱۱ تا ۲۰ سال	۲۱ تا ۳۰ سال	۳۱ تا ۴۰ سال	۴۱ تا ۵۰ سال	بیش از ۵۰
درصد فراوانی	۹/۲٪	۱۱/۲٪	۲۶/۵٪	۱۸/۴٪	۱۹/۴٪	۱۹/۲٪	۶/۱٪

۳.۴. روایی و پایایی ابزار سنجش

در مجموع تعداد ۴۱ آیت‌م، توسط ساکنان محله مورد ارزیابی قرار گرفت که شامل ۱۵ گزاره سنجش حس مکان و ۲۶ مؤلفه حس مکان است. برای تأیید پایایی و روایی تحقیق از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. در مجموع این ضریب برابر با (۰/۹۵۹) به دست آمده که با توجه به میزان به‌دست‌آمده، می‌توان ادعا کرد که همبستگی درونی بالا بوده و ابزار پژوهش، از پایایی و اعتبار قابل قبولی برخوردار است.

۴. نتایج ارزیابی و تحلیل داده‌ها

دوازده گزاره در سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری و سه گزاره به‌صورت فرضیه برای سنجش حس مکان ساکنان محله امامزاده یحیی و ۲۶ مورد از مؤلفه‌های مؤثر بر حس مکان، توسط ۹۸ نفر از ساکنان، ارزیابی شد و نتایج آن با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت.

۴.۱. آمار توصیفی، سنجش حس مکان

بر اساس نتایج آماری و میزان موافقت ساکنان، با گزاره‌های سنجش حس مکان، چنین استنباط می‌شود که در مجموع حس مکان ساکنان محله امامزاده یحیی در سطح پایینی قرار دارد و ساکنان از احساس تعلق و احساس هویت کمی برخوردارند. برای مثال، میزان موافقت ساکنان با گزاره «محله امامزاده نشان‌دهنده شخصیت و ذات من است» میانگینی برابر با ۲/۵۶ را کسب کرده و پاسخ‌دهی به دیگر گزاره‌ها گویای این واقعیت است که ساکنان فعلی محله، این‌همانی نسبتاً ضعیفی با محل سکونت خویش دارند و محله را نشان‌دهنده هویت خود نمی‌دانند. به عبارت دیگر، در بعد شناختی ضعیف هستند. در گزاره دیگری با عنوان «زمانی که در محله امامزاده هستیم، احساس خوشبختی می‌کنم» که از شاخصه‌های بعد عاطفی در نظریه جورگنسن و استدمن است، میزان موافقت ساکنان برابر با میانگین ۲/۴۷ می‌باشد که نشان‌دهنده کم بودن احساس خوشبختی ساکنان از زندگی در محله است. اما در مقابل «احساس دلتنگی ساکنان در زمان دوری از محله» (۳/۳۱= میانگین) نسبت به دیگر موارد از سطح بالاتری برخوردار است. همچنین در بعد رفتاری،

ما شاهد قوت بیشتری نسبت به بعد شناختی و عاطفی هستیم. برای مثال گزاره «محلۀ امامزاده نیازهای مرا بهتر از هر جای دیگری برآورده می‌کند» امتیازی برابر با میانگین ۳/۸۷ را به خود اختصاص داده است که در مقایسه با سایر موارد از سطح بسیار بالایی برخوردار می‌باشد. همچنین گزاره «برای کارهایی که در محلۀ اودلاجان انجام می‌دهم هیچ جای دیگری را با اینجا قابل مقایسه و جایگزین نمی‌دانم» با میانگین ۳/۱۰ از سطح متوسطی برخوردار است. این امر خود گواه بر این حقیقت است که بسیاری از ساکنان فعلی محله با اهداف اقتصادی در این محله سکونت یافته‌اند و نزدیکی به بازار تهران و راسته‌های تجاری محله، نیازهای ابتدایی آن‌ها را برآورده می‌کند و موارد مورد نیاز آن‌ها اعم از مسکن، خوراک و پوشاک با قیمت بسیار مناسب‌تری نسبت به دیگر محله‌ها در دسترس برای بهره‌برداری قرار می‌گیرد، پس در این بُعد، شاهد سطح بالاتری نسب به دیگر ابعاد هستیم. اما موافقت با گزاره «در محلۀ اودلاجان تفریحاتی برای هم‌سن‌وسال‌های من وجود دارد» با میانگین ۲/۱۴، گویای کمبود فعالیت‌های تفریحی در محله است.

جدول ۴: سنجش ابعاد حس مکان

ابعاد حس مکان	گزاره‌های ابعاد حس مکان (شاخص)	واریانس Variance	انحراف معیار Std. Deviation	میانگین Mean
۱	محلۀ امامزاده نشان‌دهنده شخصیت و ذات من است.	2.455	1.567	2.56
۲	من احساس می‌کنم در محلۀ امامزاده می‌توانم خودم (همانی که هستم) باشم.	2.468	1.571	2.84
۳	محلۀ امامزاده خیلی چیزها درباره اینک من که هستم می‌گوید.	2.738	1.655	2.94
۴	من چنین احساس می‌کنم که محلۀ امامزاده بخشی از وجود من است.	2.653	1.629	3.16
۱	زمانی که در محلۀ امامزاده هستم احساس آرامش می‌کنم.	2.399	1.549	2.82
۲	زمانی که در محلۀ امامزاده هستم احساس خوشبختی می‌کنم.	2.458	1.568	2.47
۳	محلۀ امامزاده، محلۀ مورد علاقه من است.	2.817	1.678	2.87
۴	زمانی که برای مدت طولانی از محلۀ امامزاده دور هستم واقعاً دلتنگ می‌شوم.	2.771	1.665	3.31
۱	محلۀ امامزاده نیازهای مرا بهتر از هر جای دیگری برآورده می‌کند.	1.889	1.375	3.87
۲	در محلۀ امامزاده تفریحاتی برای هم‌سن‌وسال‌های من وجود دارد.	2.124	1.457	2.14
۳	محلۀ امامزاده جای مناسبی برای انجام کارهایی است که بیشتر به انجام آن‌ها علاقه دارم.	2.422	1.556	2.90
۴	برای کارهایی که در محلۀ امامزاده انجام می‌دهم هیچ جای دیگری را با اینجا قابل مقایسه و جایگزین نمی‌دانم.	2.484	1.576	3.10

در جدول ۵، میزان موافقت پاسخ‌دهندگان با گزاره‌های افزوده‌شده نمایش داده شده است که در این میان، گزاره «رفتن از محله در صورت توانایی» بیشترین امتیاز را کسب کرده است، و انگیزه پایین ساکنان برای تداوم سکونت در محله را گواهی می‌دهد.

جدول ۵: سنجش گزاره‌های مفروض

گزاره‌های افزوده‌شده به ابعاد حس مکان (فرضیه)	واریانس Variance	انحراف معیار Std. Deviation	میانگین Mean
۱ من به زندگی در محلۀ امامزاده یحیی افتخار می‌کنم.	2.808	1.676	2.70
۲ من خودم را اهل امامزاده یحیی (امامزاده‌ای) می‌دانم.	2.685	1.639	3.30
۳ اگر می‌توانستم، از محلۀ امامزاده یحیی به محلۀ دیگری برای زندگی می‌رفتم.	2.596	1.611	3.89

۲.۴. آمار توصیفی، ارزیابی مؤلفه‌های حس مکان

نتایج آماری نمایش داده شده در جدول شماره ۶ و ۷ و نمودار ۱ بیانگر این موضوع است که در اکثر موارد، میزان

رضایت‌مندی ساکنان در سطح پایینی قرار دارد. در زمینه کالبدی، امتیاز تمامی موارد در سطح پایینی به دست آمده، در این میان، «هماهنگی بصری و وحدت بدنه‌ها» و «مصالح ساختمان‌ها و بدنه‌ها»، به ترتیب با میانگین ۱/۸۳ و ۲/۰۵ در سطح رضایت‌مندی پایین‌تری قرار دارد؛ از دلایل این امور ناهماهنگی ساختارهای جدید با بدنه‌های تاریخی و قدیمی و همچنین کیفیت پایین برخی جداره‌های قدیمی است. در مقابل، میزان رضایت‌مندی ساکنان از «وجود ابنیه تاریخی و قدیمی» با میانگین ۴/۷۰ در سطح بسیار بالایی ارزیابی شده است که نشان‌دهنده علاقه‌مندی ساکنان به وجود این میراث تاریخی در محله است. در زمینه معنایی نیز مؤلفه «ایمنی و امنیت» در محله امامزاده یحیی از سطح رضایت‌مندی بسیار پایینی (۱/۴۳) برخوردار بوده که از جمله دلایل عمده این موضوع، بی‌شک مربوط به ناامنی‌ها و بزهکاری‌های اجتماعی در محله است. اما در مقابل «روایاتی که از محله به صورت سینه به سینه نقل شده» (۴/۲۷)، عموماً روایاتی مثبت از تاریخ محله بوده‌اند. همچنین نتایج نشان می‌دهد «جهت‌یابی و نحوه پیدا کردن مسیرها» (۴/۵۳) در محله، برای ساکنان به‌خوبی انجام می‌گیرد؛ زیرا طبق جدول ۳ و ۸/۹۰ درصد از پاسخ‌دهندگان مدت اقامتی بالای ۵ سال در این محله داشته‌اند و متناسب با زمان سکونت، میزان آدرس‌دهی و جهت‌یابی‌شان تقویت شده. همچنین وجود گره‌ها، لبه و نشانه‌ها می‌تواند از جمله دلایل این امر عنوان شود. در زمینه فعالیت نیز مؤلفه «پاکیزگی مکان و اقدامات بهداشتی» با میانگین ۱/۵۴، سطح بسیار پایینی دارد که نشان‌دهنده ضعف در نظافت و بهداشت محله است و در مقابل «تنوع کاربری‌ها» (۴/۴۳) در سطح محله، به دلیل وجود راسته‌های تجاری، رضایت‌مندی قابل قبولی را برای ساکنان به همراه داشته است. همچنین در زمینه اجتماعی، نتایج حاکی از این موضوع است که اکثر ساکنان به «ارزش تاریخی محله» واقف‌اند (۴/۶۳)، اما مصاحبه‌های میدانی گویای این حقیقت بود که اطلاعات آن‌ها در سطح پایینی از دانش تاریخی قرار دارد و بیشتر افراد، جزئیات زیادی از تاریخ و گذشته محل سکونت خود نمی‌دانند.

جدول ۷: سنجش مؤلفه‌های فعالیتی و اجتماعی

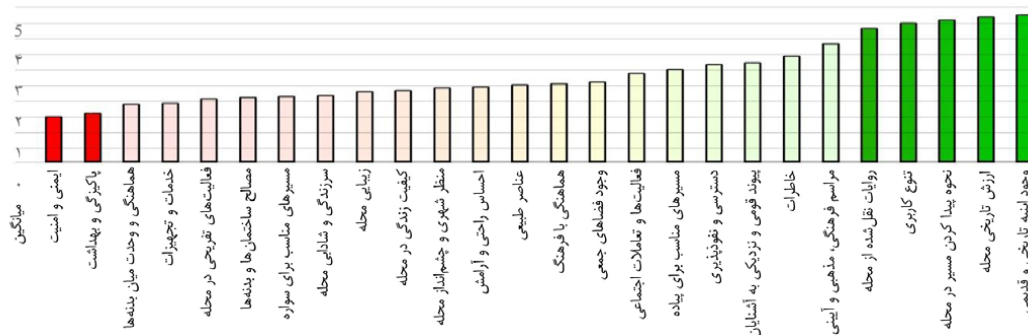
مؤلفه‌های فعالیتی	میانگین	انحراف معیار	میزان رضایت‌مندی
تنوع کاربری‌ها	4.43	0.931	بسیار زیاد
دسترسی و نفوذپذیری	3.10	1.320	متوسط
وجود مسیرهای مناسب برای پیاده	2.94	1.368	متوسط
وجود مسیرهای مناسب برای سواره	2.08	1.071	کم
خدمات و تجهیزات	1.86	0.931	کم
فعالیت‌ها و تعاملات اجتماعی	2.82	1.357	متوسط
پاکیزگی مکان و اقدامات بهداشتی	1.54	0.864	بسیار کم
فعالیت‌های تفریحی در محله	2.00	1.140	کم
مؤلفه‌های اجتماعی	میانگین	انحراف معیار	میزان رضایت‌مندی
خاطرات	3.37	1.495	متوسط
هماهنگی فرهنگ فرد یا فرهنگ محله	2.49	1.387	کم
ارزش تاریخی محله	4.63	0.599	بسیار زیاد
پیوندهای قومی و نزدیکی به آشنایان	3.16	1.448	متوسط
مراسم فرهنگی، مذهبی و آیینی در محله	3.77	1.200	زیاد

جدول ۶: سنجش مؤلفه‌های کالبدی و معنایی

مؤلفه‌های کالبدی	میانگین	انحراف معیار	میزان رضایت‌مندی
منظر شهری و چشم‌انداز محله	2.35	1.228	کم
مصالح ساختمان‌ها و بدنه‌ها	2.05	1.143	کم
عناصر طبیعی	2.45	1.123	کم
وجود ابنیه تاریخی و قدیمی	4.70	0.629	بسیار زیاد
هماهنگی بصری و وحدت میان بدنه‌ها	1.83	1.065	کم
وجود فضاهای جمعی و حضورپذیر	2.55	1.269	کم
مؤلفه‌های معنایی	میانگین	انحراف معیار	میزان رضایت‌مندی
ایمنی و امنیت	1.43	0.825	بسیار کم
زیبایی محله	2.23	1.174	کم
روایات نقل شده از محله	4.27	0.872	بسیار زیاد
احساس راحتی و آسایش در محله	2.38	1.374	کم
کیفیت زندگی در مکان	2.27	1.396	کم
سرزندگی و شادابی محله	2.11	1.315	کم
نحوه پیدا کردن مسیر در محله	4.53	0.864	بسیار زیاد

بدون تردید، همان گونه که در بخش مرور ادبیات عنوان شد، میان زمینه‌های چهارگانه زیر و ابعاد حس مکان ارتباطی وجود دارد؛ بدین معنا که فرد در ارتباطی درونی با محیط پیرامون خود قرار می‌گیرد، از آن تأثیر می‌پذیرد و می‌تواند بر آن تأثیر بگذارد. در ادامه مباحث، به کشف چنین رابطه‌ای در محله تاریخی امامزاده یحیی می‌پردازیم و عوامل مؤثر بر حس مکان ساکنان کنونی آن را شناسایی خواهیم کرد.

نمودار ۱: سنجش عوامل چهارگانه در محله امامزاده یحیی

۳.۴. همبستگی میان گزاره‌های افزوده‌شده و شاخصه‌های حس مکان

برای یافتن رابطه معنادار میان ۳ گزاره مفروض در پژوهش و دیگر گزاره‌های ابعاد حس مکان، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شد. از جدول همبستگی فوق چنین استنباط می‌شود که تمامی گزاره‌های مفروض پژوهش حاضر، با نتیجه‌های مورد استفاده در پژوهش‌های پیشین (Jorgensen and Stedman 2006; Pretty 2003; Chen 2018) با شدت نسبتاً بالایی (به‌خصوص با بعد شناختی و عاطفی) ارتباطی کاملاً معنادار ($P > 0.05$) برقرار کرده‌اند و می‌توان سه گزاره «من به زندگی در محله امامزاده یحیی افتخار می‌کنم»، «من خودم را اهل امامزاده یحیی (امامزاده‌ای) می‌دانم» و «اگر می‌توانستیم، از محله امامزاده یحیی به محله دیگری برای زندگی می‌رفتیم» را به‌عنوان شاخص‌های حس مکان، به ادبیات موضوع در این پژوهش افزود و جهت سنجش حس مکان، این گزاره‌ها را مورد استفاده قرار داد.

جدول ۸: همبستگی گزاره‌های سنجش حس مکان و گزاره‌های مفروض در پژوهش

فرضیه	ضریب همبستگی پیرسون (r)	سطح معناداری (p)	تعلق ۱	تعلق ۲	تعلق ۳	تعلق ۴	واستگی ۱	واستگی ۲	واستگی ۳	واستگی ۴
فرضیه ۱	0.759	0.000	0.781	0.781	0.755	0.678	0.781	0.781	0.755	0.678
احساس افتخار	ضریب همبستگی پیرسون (r)	سطح معناداری (p)	0.781	0.781	0.755	0.678	0.781	0.781	0.755	0.678
فرضیه ۲	0.750	0.000	0.728	0.728	0.824	0.628	0.728	0.728	0.824	0.628
اهل محله دانستن	ضریب همبستگی پیرسون (r)	سطح معناداری (p)	0.728	0.728	0.824	0.628	0.728	0.728	0.824	0.628
فرضیه ۳	-0.702	0.000	-0.694	-0.694	-0.665	-0.683	-0.610	-0.610	-0.683	-0.610
رفتن در صورت توانایی	ضریب همبستگی پیرسون (r)	سطح معناداری (p)	-0.694	-0.694	-0.665	-0.683	-0.610	-0.610	-0.683	-0.610

۴.۴. همبستگی میان عوامل چهارگانه و شاخصه‌های حس مکان

برای کشف رابطه میان عوامل محیطی و ابعاد حس مکان در محله امامزاده یحیی از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده که نتایج آن در جدول ۹ آمده است. همان طور که مشاهده می‌شود، در زمینه کالبدی، مؤلفه‌های «منظر شهری»، «مصالح بدنه‌ها»، «هماهنگی و وحدت میان بدنه‌ها» و «عناصر طبیعی»، به ترتیب شدت، با سطح معناداری ($P > 0.05$) با تمامی گزاره‌های ابعاد حس مکان رابطه معنادار برقرار کرده‌اند. در مقابل «وجود ابنیه تاریخی و قدیمی»، به رغم علاقه‌مندی ساکنان به آن، تنها با ۱ گزاره از ۱۴ گزاره سنجش حس مکان رابطه معناداری شکل داده است و تنها موجب تقویت احساس افتخار در فرد شده و در مجموع، رابطه‌ای با دیگر شاخصه‌های حس مکان برقرار نکرده است. همچنین میان «وجود فضاهای جمعی» و دو شاخصه «برآورده شدن نیاز در محله» و «احساس خود بودن در محله» هیچ رابطه معناداری وجود ندارد.

جدول ۹: همبستگی مؤلفه‌های کالبدی و گزاره‌های سنجش حس مکان

آزمون همبستگی پیرسون															
گزاره ابعاد حس مکان (شاخص)															
نشان دهنده شخصیت و ذات	احساس خود بودن در محله	محله، گویای من که بودن	بخشی از وجود من بودن محله	افتخار به زندگی در محله	اهل محل دانستن	احساس آرامش	احساس خوشبختی	محله مورد علاقه	دلتنگی از دوری	رفتن در صورت توانایی	برآورده شدن نیاز در محله	وجود تفریح برای هم‌سایران من	جای مناسب برای کار مورد علاقه	جایگزین دانستن جای دیگر با این محله برای کار	
ضرب همبستگی پیرسون	0.637	0.489	0.619	0.569	0.602	0.533	0.581	0.605	0.583	0.598	-0.595	0.431	0.738	0.429	0.450
سطح معناداری	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
ضرب همبستگی پیرسون	0.490	0.320	0.449	0.444	0.476	0.372	0.460	0.498	0.433	0.474	-0.489	0.306	0.546	0.356	0.369
سطح معناداری	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.002	0.000	0.000	0.000
ضرب همبستگی پیرسون	0.494	0.241	0.459	0.332	0.269	0.319	0.279	0.301	0.344	0.339	-0.325	0.313	0.452	0.381	0.312
سطح معناداری	0.000	0.017	0.000	0.001	0.007	0.001	0.005	0.003	0.001	0.001	0.001	0.002	0.000	0.000	0.002
ضرب همبستگی پیرسون	0.128	0.107	0.151	0.188	0.288	0.196	0.187	0.111	0.197	0.284	-0.013	0.133	0.170	0.085	0.124
سطح معناداری	0.208	0.294	0.139	0.063	0.004	0.053	0.065	0.277	0.052	0.005	0.901	0.192	0.094	0.407	0.223
ضرب همبستگی پیرسون	0.380	0.223	0.403	0.373	0.387	0.355	0.393	0.370	0.321	0.327	-0.432	0.238	0.481	0.269	0.213
سطح معناداری	0.000	0.027	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.001	0.000	0.018	0.000	0.007	0.035
ضرب همبستگی پیرسون	0.377	0.108	0.384	0.345	0.325	0.327	0.325	0.257	0.233	0.329	-0.292	0.066	0.408	0.222	0.281
سطح معناداری	0.000	0.291	0.000	0.001	0.001	0.001	0.001	0.011	0.021	0.001	0.004	0.519	0.000	0.028	0.005

نتایج نشان می‌دهد تمام مؤلفه‌های فعالیتی به غیر از «تنوع کاربری» با شاخصه‌های حس مکان رابطه معنادار ($P > 0.05$) برقرار کرده‌اند که در این میان، سنجه‌های «احساس آرامش»، «اهل محل دانستن» و «بخشی از وجود من بودن محله» رابطه معناداری را با مورد مذکور شکل نداده است. از جدول ۱۰ چنین استنباط می‌شود که «نحوه پیدا کردن مسیرها در محله» با بیشتر سنجه‌های حس مکان رابطه معناداری تشکیل نداده است. در مقابل «کیفیت زندگی»، «احساس راحتی و آسایش در محله» و «سرزندگی و شادابی در محله» به ترتیب شدت و با ضریب همبستگی بالایی، رابطه معناداری ($P > 0.05$) با اکثر شاخصه‌های حس مکان برقرار کرده‌اند.

جدول ۱۰: همبستگی مؤلفه‌های معنایی و گزاره‌های سنجش حس مکان

گزاره ابعاد حس مکان (شاخص)														آزمون همبستگی پیرسون		
نشانه‌دهنده شخصیت و ذات	احساس خود بودن در محله	محله گویای من که بودن	بخشی از وجود من بودن محله	آشنا به زندگی در محله	اهل محل دانستن	احساس آرامش	احساس خوشبختی	محله مورد علاقه	دانشی از دوری	رفتن در صورت توانایی	برآورده شدن نیاز در محله	وجود تفریح برای همسنگ‌های من	جای مناسب برای کار مورد علاقه	چالگیرترین دانستن جای دیگر با این محله برای کار	ضریب همبستگی	ایمنی و امنیت
.378	.142	.299	.308	.279	.233	.312	.289	.250	.256	-.289	.123	.403	.315	.180	.076	
.000	.163	.003	.002	.005	.021	.002	.004	.013	.011	.004	.226	.000	.002	.002	.000	
.572	.334	.522	.411	.450	.425	.472	.477	.414	.475	-.477	.365	.595	.403	.472	.000	
.000	.001	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	
.335	.318	.434	.438	.451	.342	.350	.361	.391	.493	-.390	.148	.270	.344	.272	.007	
.001	.001	.000	.000	.000	.001	.000	.000	.000	.000	.000	.148	.008	.001	.007	.000	
.753	.573	.695	.636	.640	.582	.663	.645	.657	.652	-.749	.453	.632	.611	.525	.000	
.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	
.718	.617	.641	.647	.660	.592	.662	.691	.679	.674	-.761	.480	.594	.544	.512	.000	
.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	
.730	.473	.657	.646	.619	.587	.582	.614	.623	.625	-.675	.345	.621	.529	.507	.000	
.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.001	.000	.000	.000	.000	
.159	.125	.160	.180	.366	.157	.205	.142	.234	.302	-.127	.138	.283	.025	.232	.021	
.119	.219	.116	.077	.000	.122	.043	.165	.020	.003	.212	.175	.005	.804	.021	.000	

همبستگی میان مؤلفه‌های اجتماعی و ابعاد حس مکان، نشان می‌دهد که «خاطرات ساکنان» با شدت بسیار زیادی با شاخصه‌های حس مکان رابطه معنادار ($P > 0.05$) شکل داده است و سایر موارد «پیوندهای قومی و نزدیکی به آشنایان»، «هماهنگی فرهنگ فرد با فرهنگ محله»، «ارزش تاریخی محله» و «مراسم فرهنگی، مذهبی و آیینی» به‌ترتیب با حس مکان ساکنان رابطه معناداری برقرار کرده‌اند.

۵.۴. تحلیل عاملی

با استفاده از آزمون تحلیل عاملی، در این پژوهش، ۱۵ گزاره سنجش حس مکان با شاخص ($KMO = 0.932$) در دو دسته، به شرح فوق خلاصه شد. بر این اساس، در پژوهش حاضر دو بعد شناختی و عاطفی در یک دسته قرار گرفته‌اند که طبق پژوهش‌های پیشین می‌توان آن را با عنوان تعلق مکان نام‌گذاری کرد.

جدول ۱۱: تحلیل عاملی سنجش‌های حس مکان

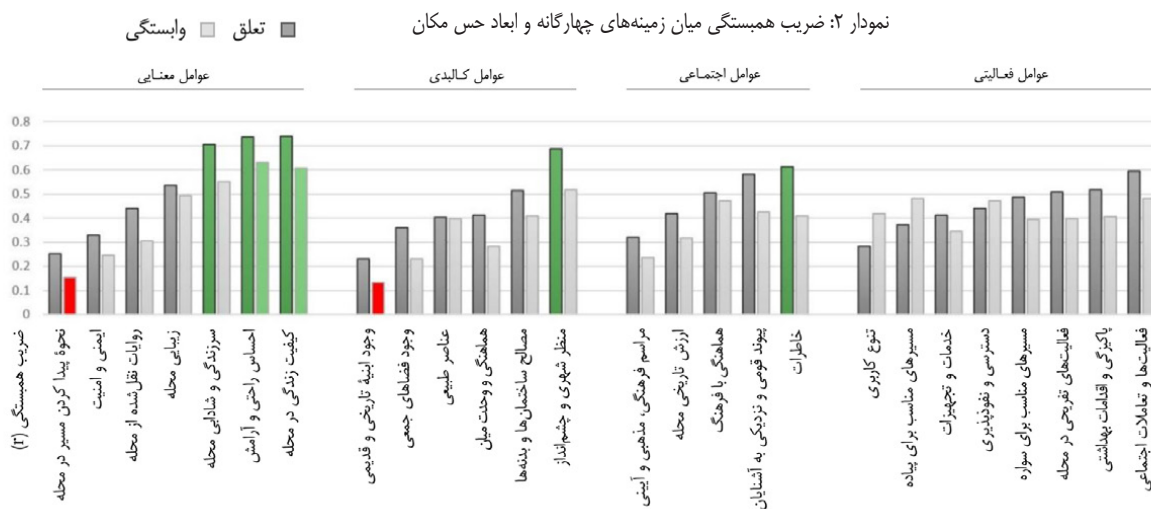
Component		گزاره‌های حس مکان	
1	2		
.286	.874	افتخار به زندگی در محله	فرضیه ۱
.246	.866	محله مورد علاقه	تعلق ۳
.198	.862	اهل محل دانستن	فرضیه ۲
.295	.856	دلتنگی از دوری	تعلق ۴
.289	.843	احساس خوشبختی	تعلق ۲
.236	.835	احساس آرامش	تعلق ۱
.281	.827	بخشی از وجود من بودن محله	هویت ۴
.386	.794	محله، گویای من بودن	هویت ۳
.446	.759	نشان‌دهنده شخصیت و ذات	هویت ۱
-.432	-.698	رفتن در صورت توانایی	فرضیه ۳
.542	.618	احساس خود بودن در محله	هویت ۲
.348	.538	وجود تفریح برای هم‌سین‌های من	وابستگی ۲
.824	.280	جای مناسب برای کار مورد علاقه	وابستگی ۳
.800	.195	برآورده شدن نیاز در محله	وابستگی ۱
.767	.278	قابل مقایسه بودن محله با جای دیگر برای کار	وابستگی ۴

با توجه به جدول تحلیل عاملی، فرضیه ۱ و ۲، یعنی مباحث «افتخار به محل سکونت» و «اهل محل پنداشتن» با بعد عاطفی (تعلق) در ادبیات حس مکان رابطه نزدیک‌تری برقرار کرده‌اند و فرضیه ۳ با عنوان «رفتن در صورت توانایی» با بعد شناختی (هویت) رابطه نزدیکی پیدا کرده است. اما همان گونه که در جدول قابل مشاهده است، در یک مجموعه قرار گرفته‌اند که ما این بعد را بر اساس ادبیات موضوع با عنوان «تعلق مکان» نام‌گذاری کرده‌ایم.

۶.۴. همبستگی میان عوامل چهارگانه و ابعاد حس مکان (تعلق و وابستگی) در محله امامزاده یحیی

در جدول ۱۲ و ۱۳ رابطه همبستگی میان عوامل چهارگانه و ابعاد حس مکان، که در این پژوهش، بر اساس آزمون تحلیل عاملی، از دو بعد تعلق به مکان و وابستگی به مکان تشکیل شده، نمایش داده شده است. همان گونه که مشاهده می‌شود، ۲۴ مؤلفه از ۲۶ مؤلفه بررسی شده در این پژوهش، با ابعاد حس مکان در محله امامزاده یحیی، رابطه معناداری برقرار کرده‌اند. در این میان موارد «وجود ابنیه تاریخی و قدیمی» و «نحوه پیدا کردن مسیرها در محله» با بعد وابستگی هیچ رابطه معناداری شکل نداده‌اند، به این معنا که در محله امامزاده یحیی، حس مکان ساکنان، تأثیرپذیری بسیار کمی از موارد مذکور دارد. این در حالی است که ارزیابی‌های صورت گرفته مطابق با نمودار ۱، نشان می‌دهد رضایتمندی ساکنان از «وجود ابنیه تاریخی و قدیمی» با میانگین $4/70$ در سطح بالایی قرار دارد و «جهت‌یابی» آن‌ها در محله ($4/53 =$ میانگین) به راحتی انجام می‌گیرد. اما موارد فوق منجر به تقویت حس وابستگی در افراد نشده و هیچ رابطه‌ای با بعد رفتاری حس مکان آن‌ها برقرار نکرده ($P > 0.05$) و همچنین تأثیر چشمگیری نیز بر بعد تعلق نداشته است (به‌ترتیب $r = 0.134$ و $r = 0.156$).

اما در مقابل، همان گونه که در جدول ۱۲ و ۱۳ و نمودار ۲ مشاهده می‌شود، موارد «منظر شهری»، «سرزندگی و شادابی» و «خطرات» با شدت زیادی با بعد تعلق رابطه معنادار ($P > 0.05$) برقرار کرده است و دو مؤلفه «احساس راحتی و آسایش» و «کیفیت زندگی» با هر دو بعد به دست آمده، چنین رابطه قوی و معناداری تشکیل داده است. بدین معنا که موارد مذکور سهم بیشتری در تأثیرگذاری بر حس مکان ساکنان محله امامزاده داشته و با تقویت این عوامل شاهد ارتقای چشمگیر حس مکان آن‌ها خواهیم بود.

جدول ۱۲: همبستگی میان مؤلفه‌های معنایی و کالبدی با ابعاد حس مکان

عوامل کالبدی		عوامل معنایی		ضریب همبستگی	سطح معناداری
منظر شهری و چشم انداز محله	مصلح ساختمان‌ها و بدنه‌ها	وجود آب‌وهوای تاریخی و قدیمی	عناصر طبیعی		
.517**	.409**	.398**	.134	.156	.000
.284**	.231*	.248*	.492**	.631**	.608**
.005	.022	.014	.000	.551**	.000
.360**	.329**	.538**	.441**	.736**	.741**
.000	.000	.000	.000	.705**	.253*
.000	.000	.000	.000	.124	.012

جدول ۱۳: همبستگی میان مؤلفه‌های اجتماعی و فعالیتی با ابعاد حس مکان

عوامل اجتماعی		عوامل فعالیتی		ضریب همبستگی	سطح معناداری
خطرات	هماهنگی با فرهنگ فرد	تغییر کاربری	دسترسی و نفوذپذیری		
.411**	.473**	.318**	.425**	.239*	.018
.399**	.408**	.408**	.480**	.347**	.488**
.000	.000	.000	.000	.414**	.594**
.000	.000	.000	.000	.519**	.510**
.000	.000	.000	.000	.612**	.507**
.000	.000	.000	.000	.418**	.418**
.000	.000	.000	.000	.582**	.322**
.000	.000	.000	.000	.481**	.374**
.000	.000	.000	.000	.473**	.441**
.000	.000	.000	.000	.421**	.284**

نتیجه

هدف از این پژوهش، شناسایی مهم‌ترین مؤلفه‌های حس مکان در محله تاریخی امامزاده یحیی و یافتن نقاط ضعف و قدرت عوامل چهارگانه کالبدی، معنایی، فعالیتی و اجتماعی در این محله، از نگاه ساکنان بوده است تا با توجه به آن‌ها، راهبردهایی در جهت ارتقای ابعاد حس مکان در این محله پیشنهاد گردد. برای دستیابی به این هدف، با بهره‌گیری از نظریه نگرشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه، حس مکان ساکنان محله و همچنین مؤلفه‌های حس مکان، مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفت و با استفاده از آزمون همبستگی به کشف رابطه معنادار، شدت و جهت رابطه میان حس مکان و عوامل تشکیل‌دهنده آن پرداخته شد.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در مجموع، حس مکان ساکنان محله امامزاده یحیی، به‌ویژه در بعد شناختی و عاطفی، در سطح پایینی قرار دارد. به این معنی که احساس تعلق به مکان و حس هویت، در میان ساکنان ضعیف است؛ زیرا آنان با سکونت در این محله به احساس آرامش و خوشبختی دست نیافته‌اند و اغلب علاقه‌ای عاطفی به محله خود ندارند و در خصوص امور آن بی‌تفاوت‌اند. همچنین از نظر اکثر ساکنان، محله امامزاده یحیی نشان‌دهنده شخصیت و هویت آنان نیست. دلایل این امر چنین است که از دیدگاه بومیان، شرایط کنونی این محله متناسب با اصالت پیشین آن نبوده و از نظر مهاجرانی که به‌تازگی در این محله سکونت گزیده‌اند، این محله بازگوکننده شخصیت، هویت و آنچه آن‌ها هستند نمی‌باشد و از گذشته آن‌ها سخنی نمی‌گوید، پس در بعد شناختی شاهد ضعف در میان هر دو گروه می‌باشیم. این در حالی است که بعد رفتاری نسبت به ابعاد شناختی و عاطفی در سطح بالاتری قرار دارد؛ زیرا بسیاری از ساکنان فعلی، که مهاجرانی از شهرها و کشورهای همسایه هستند، با اهداف اقتصادی در این محله سکنی گزیده‌اند و این محله در برآورده کردن نیازهای ساکنانش موفق عمل کرده است. قیمت پایین مسکن، نزدیکی به بازار، وجود رسته‌های تجاری، قیمت مناسب برای خرید اجناس و کالاهای مورد نیاز و همچنین موقعیت شغلی در این محدوده، از جمله ویژگی‌هایی است که موجب تقویت حس وابستگی در این محله شده است. نتایج ارزیابی مؤلفه‌های حس مکان حاکی از آن است که ساکنان محله امامزاده یحیی در خصوص اکثر عوامل چهارگانه کالبدی، فعالیتی، معنایی و اجتماعی در این محله، ابراز نارضایتی کرده‌اند و حس مکان آن‌ها تا حد زیادی در ارتباط با این عوامل محیطی می‌باشد و روابط معناداری میان حس مکان و این مؤلفه‌ها مشاهده شده است. نظرسنجی انجام‌شده حاکی از وجود سطح بسیار ضعیفی از «امنیت و ایمنی» و «پاکیزگی و اقدامات بهداشتی» در محله امامزاده یحیی می‌باشد که نارضایتی ساکنان را به دنبال داشته است. در مقابل، «وجود ابنیه تاریخی» در محله، با رضایتمندی آنان از این موضوع همراه بوده و از نظر آن‌ها این محله دارای «ارزش تاریخی» به‌واسطه قدمت و آثار به‌جامانده از گذشته می‌باشد و «روایات نقل‌شده در مورد گذشته و تاریخ محله» عموماً روایاتی خوب بوده است. همچنین «تنوع کاربری‌ها» در محله، به دلیل وجود رسته‌های تجاری، فرهنگی و مذهبی، تا حد زیادی مورد قبول ساکنان بوده و «جهت‌یابی» در محله توسط آنان به‌واسطه سکونتشان در این محله به‌راحتی صورت می‌گیرد.

نتایج آزمون همبستگی نشان داد میان حس مکان ساکنان و «احساس افتخار آن‌ها به حضور در محله»، رابطه‌ای معنادار وجود دارد و سطح بالای حس مکان باعث می‌شود تا ساکنان با شدت بیشتری خود را «اهل محله» خویش بدانند و متناسب با آن، انگیزه «تداوم سکونت و ماندگاری» شان در محل زندگی ارتقا یابد. همچنین، با استفاده از آزمون تحلیل عاملی، حس مکان محله امامزاده از سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری به دو بعد خلاصه شد که در این پژوهش، بعد شناختی (هویت) و عاطفی (تعلق) در یک مجموعه قرار گرفته‌اند. همچنین نتایج حاکی از این است که مواردی چون «منظر شهری»، «سرزندگی و شادابی» و «خاطرات» با شدت زیادی با بعد تعلق در این پژوهش و دو مؤلفه «احساس راحتی و آسایش» و «کیفیت زندگی» با هر دو بعد به‌دست‌آمده، رابطه‌ای معنادار و قوی شکل داده است. بدین معنا که موارد مذکور سهم بیشتری در تأثیرگذاری بر حس مکان ساکنان محله امامزاده داشته و با تقویت این عوامل شاهد ارتقای چشمگیر حس مکان آن‌ها خواهیم بود. در مقابل، به‌رغم علاقه‌مندی ساکنان به «وجود ابنیه تاریخی» در محله امامزاده یحیی، این موضوع به‌خودی‌خود موجب تقویت حس مکان در ساکنان نمی‌گردد و تنها

یکی از توانمندی‌های موجود محسوب می‌شود، تا با برنامه‌ریزی‌های مدبرانه، راه رسیدن به سطح بالاتری از حس مکان، هویت و تعلق به مکان، هموارتر شود. همچنین در این محله، به‌رغم سهولت در «جهت‌یابی» توسط ساکنان، رابطه معناداری میان این مورد و حس مکان آن‌ها، به‌ویژه احساس وابستگی به مکان، یافت نشد. گفتنی است حس مکان در محله امامزاده یحیی تنها متأثر از عوامل بررسی شده نیست و عوامل دیگری چون تغییرات گسترده در نظام کالبدی و تخریب بخش عمده‌ای از بافت قدیمی محله، نقشی اساسی در تضعیف حس مکان این محله داشته است؛ زیرا این امر منجر به نابودی خاطرات ساکنان قدیمی و از بین رفتن اصالت و حس پیشین آن شده است. همچنین نقل مکان نمودن بومیان از این محله به محلات دیگر و جایگزینی مهاجرانی از شهرهای دیگر به جای ساکنان قدیمی، منجر به چنددستگی قومی و فرهنگی در محله‌ای گشته که ساکنان جدیدش، هویت، شخصیت و ذات خود را در آن نمی‌یابند و از پیامدهای این امر، ضعیف شدن ابعاد عاطفی و شناختی ساکنان فعلی این محله و در نهایت، تضعیف حس مکان آنان شده است.

در انتها بر اساس نتایج به‌دست‌آمده و آگاهی از نقاط ضعف و قوت در محله امامزاده یحیی و شناخت مؤلفه‌های مؤثر بر حس مکان آن، می‌توان به راهبردهای ذیل جهت ارتقای احساس تعلق، هویت و وابستگی در این محله دست یافت.

جدول ۱۴: ارائه پیشنهادها و راهبردها به‌منظور ارتقای حس مکان در محله امامزاده یحیی بر اساس آگاهی از نقاط ضعف، قوت و عوامل مؤثر بر حس مکان

زمینه	نقاط ضعف و قوت در محله	عوامل به‌شدت مؤثر بر ابعاد حس مکان ($t > 0.5$)	راهبردها و پیشنهادها
کالبدی	۱. هماهنگی بصری و وحدت میان بدنه‌ها	۱. منظر شهری و چشم‌انداز	۱. استفاده مفهومی از الگوهای تاریخی در طراحی ساختارهای جدید.
	۲. مصالح ساختمان‌ها و بدنه‌ها	۲. مصالح ساختمان‌ها و بدنه	۲. ایجاد هماهنگی میان ساختارهای جدید و ساختار تاریخی (نوع مصالح، سطح اشغال، خط آسمان و تراکم ساختمانی).
	۳. منظر شهری و چشم‌انداز محله	۳. رعایت میزان ساخت‌وساز و مداخلات شهری، متنابر بر منظر و چشم‌انداز شهری.	۳. رعایت میزان ساخت‌وساز و مداخلات شهری، متنابر بر منظر و چشم‌انداز شهری.
	۴. عناصر طبیعی	۴. تقویت توانمندی‌های زیست‌محیطی بافت با استنباط از الگوهای حیات مرکزی در بافت.	۴. تقویت توانمندی‌های زیست‌محیطی بافت با استنباط از الگوهای حیات مرکزی در بافت.
	۵. وجود فضاهای جمعی و حضورپذیر	۵. وجود ابنیه تاریخی و قدیمی	۵. تقویت سیمای گذرهای بافت از طریق مرمت شهری و طراحی شهری.
معنایی	۱. ایمنی و امنیت	۱. کیفیت زندگی در مکان	۶. تقویت امنیت در بافت به کمک توانمندسازی فضاهای جمعی موجود و ایجاد فضاهای اجتماع‌پذیر جدید.
	۲. سرزندگی و شادابی محله	۲. راحتی و آسایش در محله	۷. تقویت فضاهای خدماتی همگانی به کمک مرمت و احیای بازارچه‌های محلی بافت و تجهیز گذرهای خدماتی موجود ضمن تأمین نیازهای جنسی آن‌ها.
	۳. زیبایی محله	۳. سرزندگی و شادابی محله	۸. احیای نهادهای اجتماعی تاریخی موجود در بافت در راستای کمک به تمام‌ات‌اجتماعی.
	۴. کیفیت زندگی در مکان	۴. زیبایی محله	۹. تقویت معیشت اهالی محله به کمک ساختارهای موجود.
	۵. احساس راحتی و آسایش در محله	۵. احساس راحتی و آسایش در محله	۱۰. احیای رویدادهای سنتی در بافت در جهت حفظ هویت اجتماعی بافت.
اجتماعی	۱. نحوه پیدا کردن مسیر در محله	۱. فعالیت‌ها و تعاملات اجتماعی	۱۱. رعایت حدود مداخله در بافت (حذف عملکردهای بزرگ مقیاس مانند احداث پاساژهای بزرگ و احیای عملکردهای خرد و کوچک مقیاس در محله).
	۲. روایات نقل‌شده از محله	۲. پاکیزگی مکان و اقدامات بهداشتی	۱۲. حفظ و احیای مجدد همه‌ی خاطرات جمعی که به‌نوعی برانگیزاننده تعلق خاطر در افراد می‌گردد.
	۳. خدمات و تجهیزات	۳. فعالیت‌های تفریحی در محله	۱۳. ایجاد شرایط مساعد حیات در بافت متضمن اشتیاق برای بازگشت اهالی بومی به محله.
	۴. وجود مسیرهای مناسب برای سواره	۴. فعالیت‌های تفریحی در محله	۱۴. ایجاد تسهیلات برای مالکان قدیمی در راستای سکونت مجدد در محله تاریخی اودلاجان.
	۱. تنوع کاربری‌ها	۱. تنوع کاربری‌ها	
نقاط ضعف	۱. هماهنگی فرهنگ فرد با فرهنگ محله	۱. خاطرات	
	۲. ارزش تاریخی محله	۲. پیوند و نزدیکی به آشنایان	
نقاط قوت	۱. مراسم فرهنگی، مذهبی و آیینی	۳. هماهنگی با فرهنگ	

1. The Multidimensionality of Sense of Place

منابع

- پرتوی، پروین. ۱۳۸۷. پدیدارشناسی مکان. تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
- تکمیل همایون، ناصر. ۱۳۹۳. اودلاجان. دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- فلاحت، محمدصادق. ۱۳۸۵. مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن. هنرهای زیبا. ش. ۲۶: ۵۷-۶۶.
- فلاحت، محمدصادق، لیلا کمالی، و صمد شهیدی. ۱۳۹۶. نقش مفهوم حس مکان در ارتقای کیفیت حفاظت معماری. باغ نظر ۱۴ (۴۶): ۱۵-۲۲.
- مرکز آمار ایران. ۱۳۷۵. نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، شهر تهران.
- معتمدی، محسن. ۱۳۸۱. جغرافیای تاریخی تهران. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- Altman, I., and Setha Low. 1992. *Place attachment*. New York: Plenum Press.
- Arifwidodo, Sigit Dwiananto., and Orana Chandrasiri. 2013. The relationship between housing tenure, sense of place and environmental management practices :A case study of two private land rental communities in Bangkok ,Thailand .*Sustainable Cities and Society*. no. 8:16-23.
- Beidler, K. 2007. *Sense of place and new Urbanism: Towards a Holistic Understanding of Place and Form*. College of Architecture and Urban Studies. Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg.
- Beidler ,K.J ,and J.M Morrison .2016 .Sense of place :inquiry and application .*Journal of Urban* 9 (3): 205-215.
- Brandenburg, A.m., and M.s. Carroll. 1995. Your place or mine? The effect of place creation on environmental values and landscape meanings. *Soc. Natur. Resour.* no. 8: 381-398.
- Canter, David. 1971. *The Psychology of place*. London: the Architectural Press.
- Chen, Roger B., and Ashok Sekar. 2018. Investigating the impact of Sense of Place on site visit frequency with nonmotorized travel modes. *Journal of Transport Geography*. no. 66: 268-282.
- Cuba, L., and D.M. Hummon. 1993. A place to call home: identification with dwelling, community and region. *Sociological Quarterly*. no. 34: 111-131.
- Jorgensen, Bradley S., and Richard C. Stedman. 2001. Sense of place as an attitude: lakeshore property owners' attitudes toward their properties. *Journal of Environmental Psychology*. no. 21: 233-248.
- Jorgensen, Bradley S., and Richard C. Stedman. 2006. A comparative analysis of predictors of sense of place dimensions: Attachment to, dependence on, and identification with lakeshore properties. *Journal of Environmental Management*. no. 79: 316-327.
- Jorgensen, Bradley S., and Richard C. Stedman. 2011. Measuring the spatial component of sense of place: A methodology for research on the spatial dynamics of psychological experiences of places. *Environment and Planning. B, Planning & Design*. no. 38: 795-813.
- Kudryavtsev, Alex., Marianne E Krasny, and Richard C. Stedman. 2012. The impact of environmental education on sense of place among urban youth, *Ecosphere*.
- McCunn ,Lindsay J., and Robert Gifford. 2018. Spatial navigation and place imageability in sense of place. *Cities*. no. 74: 208-218.

- Punter, J.V. 1991. *Participation in the design of urban space*. Landscape Design.
- Pretty, Grace., H., Heather, M. Chipuer, and Paul, Bramston. 2003. Sense of place amongst adolescents and adults in two rural Australian towns: The discriminating features of place attachment, sense of community and place dependence in relation to place identity. *Journal of Environmental Psychology*. no. 23: 273-287.
- Proshansky, H.M. 1978. The city and self-identity. *Environment & Behaviour*. no. 10: 147-169.
- Proshansky, H.M., A.K. Fabian, and R. Kaminoff. 1983. Place-identity: physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*. no. 3: 57-83.
- Relph, Edward. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Ryden, K. C. 1993. *Mapping the invisible landscape: Folklore, writing, and the sense of place*. Ames: University of Iowa Press.
- Seamon, D. 2014. In: Willard, Spackman (Eds.), *Physical and Virtual Environments: Meaning of Place and Space*, Occupational Therapy, 12th edition. Schell & M. Scaffa, Philadelphia, PA.
- Secchiarioli, Gianfranco., and Mirilia Bonnes. 1995. *Environmental Psychology: A Psycho-social Introduction*.
- Shamai, Shmuel. 1991. *Sense of place: An empirical measurement*. *Geoforum*. no. 22: 347- 358.
- Stedman, R.C. 2002. Toward a social psychology of place: predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity. *Environment & Behavior*. no. 34: 405-425.
- Stedman, R.C. 2003. Is it really just a social construction: the contribution of the physical environment to sense of place. *Society & Natural Resources*. no. 16: 671-685.
- Stefanovic, I.L. 1998. Phenomenological Encounters with Place: Cavtat to Square One, *Journal of Environmental Psychology*. no. 18: 31-44.
- Stokols, D., and S. A. Shumaker. 1981. *People in places: A transactional view of settings*. In J. Harvey (Ed.), *Cognition, Social Behaviour, and the Environment*. NJ: Erlbaum.
- Tuan, Y.F. 1977. *Space and Place: the Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis.